

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.16>

Ковбас І. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Михайлюк В. С.,

аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню критеріїв ефективності захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві. Визначено нормативно-правове підґрунтя принципу ефективності судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві. Обґрунтовано, що складовими елементами ефективності судового захисту порушених прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві є *доступність суду для громадян*.

У статті визначено нормативну базу, яка закріплює основні принципи доступності правосуддя. В цьому питанні автор статті звертається до: Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Європейської конвенції з прав людини (1950 р.) та загальних принципів доступності правосуддя ООН

Аргументовано, що ефективність захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві є одним із принципів і адміністративної процедури, про що зазначено у п.13 ч.1 ст.4 Закону України «Про адміністративну процедуру», що гарантує ефективні засоби правового захисту.

В контексті ефективного захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві та права на судовий захист автор статті звертається до норм Конституції України та Кодексу адміністративного судочинства України, де розкриває норми цього Кодексу, які безпосередньо закріплюють принцип ефективності судового захисту в адміністративному суді.

Автор слушно аргументує, що звернення до суду для захисту своїх прав і інтересів не повинен бути обтяжений надмірними фінансовими, часовими чи іншими бар'єрами. Для цього автор звертається в цьому питанні до практики ЄСПЛ та міжнародного досвіду. Ще одним аспектом ефективності захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві автор статті вважає географічну доступність суду.

Наступним аспектом ефективності захисту порушених прав людини в адміністративному судочинстві автор вважає *технологічні інновації*, такі як електронні сервіси, електронні платформи, віртуальні суди.

Дається авторський висновок щодо основних аспектів ефективності судового захисту порушених прав в адміністративному судочинстві захисту, включаючи доступність адміністративного судочинства, гарантії права на звернення до суду, наявність механізмів правової допомоги для соціально незахищених осіб, географічна доступність суду, технологічні інновації.

Ключові слова: *ефективність, правосуддя, адміністративне судочинство, права людини, судовий захист, конституційні гарантії, правова допомога, географічна доступність адміністративного суду, технологічні інновації, електронне судочинство, віртуальні суди, практика ЄСПЛ.*

Kovbas I. V., Mykhailiuk V. S. Effectiveness of protection of violated human rights in administrative proceedings

Abstract. The article is devoted to clarification of the criteria for the effectiveness of protection of a violated human right in administrative proceedings. The author defines the legal basis of the principle of effectiveness of judicial protection of human rights and interests in administrative proceedings. It is substantiated that the constituent elements of the effectiveness of judicial protection of violated rights and interests of an individual in administrative proceedings are accessibility of court for citizens.

The article identifies the regulatory framework which enshrines the basic principles of access to justice. In this regard, the author refers to: The Universal Declaration of Human Rights (1948), the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), the European Convention on Human Rights (1950) and the UN General Principles of Access to Justice

It is argued that the effectiveness of protection of a violated human right in administrative proceedings is one of the principles of administrative procedure, as stated in paragraph 13 of Part 1 of Article 4 of the Law of Ukraine 'On Administrative Procedure', which guarantees effective remedies.

In the context of effective protection of a violated human right in administrative proceedings and the right to judicial protection, the author of the article refers to the provisions of the Constitution of Ukraine and the Code of Administrative Procedure of Ukraine, and reveals the provisions of this Code which directly enshrine the principle of effective judicial protection in an administrative court.

The author rightly argues that going to court to protect one's rights and interests should not be burdened with excessive financial, time or other barriers. To this end, the author refers to the case law of the ECHR and international experience. The author believes that another aspect of the effectiveness of protection of a violated human right in administrative proceedings is the geographical accessibility of the court.

The author considers technological innovations, such as electronic services, electronic platforms, and virtual courts, to be another aspect of the effectiveness of protection of violated human rights in administrative proceedings.

The author gives his own conclusion on the main aspects of the effectiveness of judicial protection of violated rights in administrative proceedings, including accessibility of administrative proceedings, guarantees of the right to appeal to court, availability of legal aid mechanisms for socially vulnerable persons, geographical accessibility of court, and technological innovations.

Key words: *efficiency, justice, administrative proceedings, human rights, judicial protection, constitutional guarantees, legal aid, geographical accessibility of administrative courts, technological innovations, electronic proceedings, virtual courts, ECHR case law.*

Постановка проблеми. Захист прав людини є одним з основних завдань правової системи будь-якої країни. Адміністративне судочинство відіграє ключову роль у забезпеченні цих прав, оскільки воно надає можливість оскаржити дії чи бездіяльність органів державної влади. Конституція України гарантує кожній особі право на захист своїх прав та свобод, і адміністративне судочинство є важливим механізмом для цього. Важливою характеристикою такого аспекту є доступність суду для громадян, що передбачає не тільки юридичну, але й фактичну можливість реалізації своїх прав. В адміністративному судочинстві людина може звертатися до суду за захистом своїх прав у випадку, якщо вона вважає, що її права порушено органами влади, місцевого самоврядування або іншими публічними органами. Адміністративні суди можуть розглядати спори щодо рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), важливою є не тільки можливість звернення до суду, але й ефективність судового процесу, тобто швидкість і доступність судових рішень, які повинні бути реальними засобами захисту прав. Одним з викликів є висока завантаже-

ність адміністративних судів, що може спричинити затримки у розгляді справ. Крім того, проблема полягає в рівні правової обізнаності громадян та їх здатності ефективно захищати свої інтереси в адміністративному судочинстві. Важливу роль у забезпеченні ефективності захисту прав людини відіграють судді, які мають приймати обґрунтовані та справедливі рішення на основі законодавства та міжнародних стандартів прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика ефективності захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві була предметом наукових здобутків багатьох вчених-адміністративістів та практиків, зокрема М.Р. Аракеляна, І.Л. Бородіна, С.С. Бирюкова, С.В. Васильєва, О. Вершиніна, О.В. Зудіхіна, О. Ільницького, С.В. Ківалова, І. Ковбаса, В.В. Комарова, Т.О. Крисань, О.В. Лемака, О. Музи, А.М. Николаєнка, В. Петруня, М. Смоковича, Н.А. Федосенко, Е. Устюжанінової та інших. Але, незважаючи на таку значну увагу науковців, ця проблематика так і не була вирішена однозначно.

Виклад основного матеріалу. В контексті ефективного захисту в адміністративному судочинстві варто погодитися з твердженням І. Ковбаса, який зазначав, що «Конституція

України проголошує право особи на судовий захист прав і свобод, в тому числі право на оскарження до суду незаконних дій і рішень органів державної влади і місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб. Для цього держава застосовує різноманітні засоби правового захисту суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина. Особливо відповідальна роль в цій діяльності належить суду (ст.ст. 44, 124 Конституції України). Залежно від характеру порушень захист може здійснюватись у порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального або адміністративного судочинства. Можливість особистого звернення до суду залежить від наявності в особи, що звертається, адміністративної процесуальної правоздатності та дієздатності, які складають адміністративну процесуальну правосуб'єктність» [1, с. 97].

Ефективність захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві є важливою і багатоаспектною в контексті правової системи України. Право на судовий захист безпосередньо зазначене в нормах Конституції України і отримало своє віддзеркалення у ч. 1 ст. 5 КАСУ, де зазначено, що «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист...» [2].

У науковій літературі висловлюється думка, що основні аспекти ефективності захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві виражаються наступним чином: по-перше, це *доступність суду*. Доступність суду є важливим міжнародним стандартом, закріпленим в численних міжнародних документах, що визначають права людини та основи справедливого судочинства. Основні принципи доступності правосуддя можна знайти у таких документах: Загальна декларація прав людини (1948 р.) [3], де статтею 8 декларації зазначено, що кожна людина має право на ефективний засіб правового захисту перед національними судами в разі порушення своїх прав. Наступним міжнародним документом, який закріплює такий міжнародний стандарт як доступ-

ність судочинства є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) [4]. Статтею 14 цього Міжнародного пакту гарантується право на справедливий і публічний суд, що включає доступ до правосуддя без необґрунтованих перешкод. Наступним нормативним актом, що гарантує вільний доступ до суду та правосуддя вважається Європейська конвенція з прав людини (1950 р.) [5], де статтею 6 визначено право кожної особи на справедливий судовий розгляд у розумні строки, що включає доступ до правосуддя для всіх громадян.

Принципи доступності правосуддя ООН (1995 р.) підкреслюють важливість забезпечення доступу до правосуддя для всіх категорій осіб, незалежно від їх соціального, економічного чи культурного статусу. Означені принципи безпосередньо спрямовані на гарантування ефективного поновлення у правах особи, яка за їх захистом звернулася до суду [6, с. 137].

Як зазначає Я.О. Берназюк, що «згідно з правовою позицією Конституційного Суду України (КСУ) право на судовий захист як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя; відсутність такої можливості обмежує це право, яке за змістом ч. 2 ст. 64 Конституції України не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (абз. 15 п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002)» [6, с. 137; 7].

Крім того, ефективність захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві є одним із принципів і адміністративної процедури, про що зазначено у п.13 ч.1 ст.4 Закону України «Про адміністративну процедуру», що гарантує ефективні засоби правового захисту [8].

Така засада, як ефективність захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві знайшла, перш за все, своє безпосереднє закріплення у положеннях Кодексу адміністративного судочинства України [2], а саме: в частинах 1, 2 статті 2 КАСУ зазначається, що «завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене

та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою *ефективного захисту* прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень; у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони, зокрема, розсудливо) [2]; частиною 2 статті 5 цього Кодексу зазначається, що «захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує *ефективний захист* прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень»; абз. 2 частини 2 статті 9 цього ж Кодексу констатує, що «суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для *ефективного захисту* прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень»; частиною 4 статті 242 вказується, що «судове рішення має відповідати завданню адміністративного судочинства, а саме бути справедливим та неупередженим, своєчасно вирішувати спір у сфері публічно-правових відносин з метою *ефективного захисту* прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень»; п.п. 2, 4 та 10 частини 2 статті 245 зазначено, що «у разі задоволення адміністративного позову суд може визнати протиправним та скасувати індивідуальний акт чи окремі його положення; визнати бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язати вчинити певні дії; визначити інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує *ефективний захист* таких прав, свобод та інтересів»; частина 10 статті 264 цього ж нормативного акту зазначає, що «якщо у процесі розгляду справи щодо нормативно-правового акта суд виявить, що інші нормативно-пра-

вові акти, прийняті відповідачем, чи їх окремі положення, крім тих, щодо яких відкрито провадження в адміністративній справі, безпосередньо впливають на прийняття рішення у справі і без визнання таких нормативно-правових актів протиправними неможливий ефективний захист прав позивача, суд визнає такі акти чи їх окремі положення протиправними в порядку, визначеному цією статтею» [2].

Загалом, доступність правосуддя означає, що кожна людина повинна мати реальну можливість звертатися до суду для захисту своїх прав і інтересів, і цей процес не повинен бути обтяжений надмірними фінансовими, часовими чи іншими бар'єрами.

З огляду на практику ЄСПЛ вагомою перешкодою ефективності захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві є так звані «фінансові бар'єри». Як зазначає А.Й. Герич «право доступу до суду має не тільки існувати, але й бути практичним та ефективним. Просте існування права в законі доступу не є достатнім. Наприклад, воно може бути порушене такими чинниками: високою вартістю провадження з огляду на фінансові можливості особи, наприклад, завеликим судовим збором («Kreuz проти Польщі» (№ 1), № 28249/95, рішення від 19 червня 2001 року)...» [9, с. 229]. Адже, вартість судового процесу може стати суттєвою перешкодою для громадян.

Той же науковець вважає вагомою перешкодою ефективного захисту порушених прав в адміністративному суді відсутність правової допомоги (з тих же самих причин). Він зазначає, що «... у згаданій вище справі «Airey проти Ірландії» заявниця не могла сплатити юридичні послуги, а тому по суті була позбавлена доступу до суду, оскільки відповідно до національного порядку не могла сама подати скаргу до суду вищої інстанції у своїй цивільній справі. ЄСПЛ визнав, що для ефективного розгляду справи необхідно була участь юридичного представника, яку не могла оплатити незаможна особа. При цьому ЄСПЛ підкреслив, що в цивільному процесі надання правової допомоги не є абсолютно обов'язковим, як в кримінальному процесі. Однак, на думку Суду, надання такої допомоги є необхідним

у випадках, коли особа сама не може представляти свої інтереси або в разі, коли національний закон визнає юридичне представництво обов'язковим» [9, с. 229]. Тому, в питанні ефективності захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві важливо вжити заходів щодо забезпечення безкоштовної правової допомоги для осіб, які не можуть дозволити собі адвоката.

«Фінансовий бар'єр», тобто фінансові витрати ЄСПЛ у своїй практиці розглядає як «втручання у право на доступ до суду». Тому «у Євросуді ще раз наголосили, що відмова відшкодувати судові витрати стороні *ex post facto* може свідчити про обмеження доступу до суду або втручання в право власності. Особливо, коли йдеться про позов проти держави, чиї уповноважені органи допустили порушення прав людини та спричинили матеріальні чи моральні втрати» [10].

Ще одним аспектом ефективності захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві з *географічна доступність суду*.

З огляду на міжнародний досвід найпоширенішою практикою територіального розміщення судів є їх синхронізація з адміністративно-територіальним устроєм: у кожному регіональному центрі має бути місцевий суд. Але, зважаючи на військову агресію росії проти України, постійно протікають процеси динамічних змін регіонів у зв'язку з міграційними процесами, пов'язаними з війною, що впливає на перенавантаження судових установ, що збільшує час на розгляд справ у окремих судах. Такі процеси також негативно впливають на ефективність судової системи взагалі.

Як зазначається на шпальтах «Європейської Правди», що «За своєю природою питання про територіальне розміщення судів є також економічною задачею та питанням балансу між різними факторами, такими як: доступ до правосуддя, у сенсі близькості громадян до судів; мінімальний розмір суду для забезпечення існування різних повноважень і функцій; скорочення витрат, оскільки джерела державних надходжень обмежені й не повинні витрачатися марно; максимізація якості послуг, що надаються» [11]. Тобто,

судові установи повинні бути розташовані так, щоб громадяни могли легко до них дістатися, включаючи можливість онлайн-скарг.

Наступним аспектом ефективності захисту порушених прав людини в адміністративному судочинстві вважаються *технологічні інновації*, якими вважається впровадження електронних сервісів тобто електронних платформ для подачі скарг та отримання інформації про статус справи, віртуальні суди.

Як зазначає М.Р. Дзіковський, що «впровадження інформаційних технологій у судочинство України є невід'ємною складовою сучасної правової реформи, спрямованої на підвищення ефективності, прозорості та доступності правосуддя. Такий процес відбувається на тлі глобальних тенденцій цифровізації, що охоплюють усі сфери суспільного життя, включаючи судову систему» [12, с. 286]. Нормативно-правова база, яка регулює використання інформаційних технологій у судочинстві України, формується з урахуванням міжнародних стандартів та національних потреб. Ключовим документом, який регулює використання інформаційних технологій у судочинстві України, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який передбачає створення та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) [13]. Зазначена система покликана забезпечити електронний документообіг, автоматизацію процесів та інтеграцію з іншими державними реєстрами. Розвиток онлайн-судочинства може спростити доступ до правосуддя та є вагомим аспектом ефективності адміністративного судочинства в контексті захисту порушених прав громадян. Тому, в цьому аспекті важливим є затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, яке визначає правила роботи таких компонентів, як: «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистема відеоконференцзв'язку [14].

Варто погодитися з М.Р. Дзіковським, що «впровадження інформаційних технологій у адміністративне судочинство є незворотним етапом, який має потенціал для радикальної трансформації судової системи України» [12, с. 286].

Впровадження нових ІТ технологій як раз і слугує підвищенню ефективності, прозорості адміністративного судочинства, забезпечує вищий рівень доступності правосуддя для громадян.

Висновки. Таким чином можна констатувати, що ефективність захисту порушеного права людини в адміністративному судочинстві є важливим елементом функціонування правової держави. Адміністративне судочинство покликане забезпечити справедливий розгляд і вирішення спорів між фізичними чи юридичними особами і суб'єктами владних повноважень, які вчиняють публічно-правові функції. Основними аспектами ефективності

такого захисту є: доступність адміністративного судочинства, гарантії права на звернення до суду повинні бути реалізовані без зайвих фінансових чи бюрократичних перешкод, наявність механізмів правової допомоги для соціально незахищених осіб (наприклад, безкоштовна правова допомога); географічна доступність суду, технологічні інновації, якими вважається впровадження електронних сервісів тобто електронних платформ для подачі скарг та отримання інформації про статус справи, віртуальні суди. Тобто, мова йде про відповідність адміністративного судочинства і всієї судової системи України стандартам Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ковбас І.В. Адміністративнопроцесуальна правосуб'єктність громадян. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. С. 74-78
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Організація Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10. 1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Берназюк Я.О. Критерії ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів особи у публічно-правових спорах. Право і суспільство № 3. 2022 р. С. 136-141.
7. Конституційне подання Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) : Рішення Конституційного Суду України від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text>
8. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
9. Герич А.Й. Доступ до адміністративного правосуддя під час війни. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». № 12. 2022 р. С. 227-232. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/44.pdf>
10. Відмова відшкодувати судові витрати обмежує доступ до суду. Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/vidmova-vidshkoduvati-sudovi-vitrati-obmezhuje-dostup-do-sudu/>
11. Кольцов М. «Як європейський досвід може допомогти реформі судової карти України». Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція. Електронне видання. 2023 р. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2023/09/26/7170108/>
12. Дзіковський М.Р. Використання інформаційних технологій в адміністративному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2024. С. 285-291. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/45-2.pdf>
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
14. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої ради правосуддя України від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1845/0/15-21>.